

AVÂRİZ

(العوارض)

Ehliyeti ortadan kaldıran
veya daraltan sebepler mânâsına
bir fıkıh terimi.

Ârız ve ârizanın çoğulu olan avâriz, sözlükte "sonradan olan, sonradan ortaya çıkan şey" demektir. Fıkıh usulü açısından avâriz, ehliyet* i ortadan kaldıran veya daraltan sebepleri ifade eder. Bu sebepler normal olarak kişide bulunmayan, ancak sonradan ortaya çıkan birtakım durumlardır. Bunlara ehliyet ârizaları (avâriz-ı ehliyyet) veya ehliyet âfetleri denir (bk. ÂFET). Oruç bozmayı veya tutmamayı mubah kılan özörlere de avâriz-ı mübâha denilir (bk. ORUÇ).

Ehliyet ârizaları esas itibarıyla akıl hastalığı (cünûn), bunama (ateh), uyku, baygınlık, ölümle sonuçlanan hastalık (maraz-ı mevt), sarhoşluk, sefeh, borçluluk, iflâs ve kölelikten ibarettir. Fıkıh usulü kitaplarında bunlara yolculuk, çocukluk, hayız ve nifas hali, cehalet, unutma, hata, zor altında bırakılma (ikrah) ve şaka (hezl) eklenirse de bunlar gerçekte ehliyet ârizaları değildir. Çocukluk sadece bazı kimselerde bulunan veya kişiye sonradan âriz olan bir hal değil, herkesin geçirdiği tabii bir durumdur. Ehliyeti daraltıcı veya ortadan kaldıran bir tesiri söz konusu ise de bir ehliyet ârizası değildir; tabii bir ehliyetsizlik veya eksik ehliyet halidir. Unutma, hayız ve nifas, yolculuk, cehalet, hata, ikrah ve hezle gelince, bunlar da esasen bir ehliyet ârizası değildir. Sadece belirli hallerde dinî-hukukî hükümlerin kişiler veya hukukî tasarruflar üzerine terettüp etmemesi için birer özür teşkil ederler. Bunun için de her birinin kendisine has şartları vardır.

Ehliyet ârizaları semavî ve müktesep olmak üzere iki kısma ayrılır. Semavî olanlar meydana gelişlerinde kişilerin rolü bulunmayan ârizalardır: akıl hastalığı, bunama, unutma, uyku, bayılma, kölelik ve ölümle sonuçlanan hastalık gibi. Müktesep ârizaların meydana gelişlerinde ise kişilerin belirli bir rolü vardır: sarhoşluk, sefeh, borçluluk ve iflâs gibi.

Ehliyeti daraltan veya ortadan kaldıran ârizalar, netice itibarıyla edâ (fiil) ehliyetine ait ârizalardır. Çünkü bunlar kişinin ya satım, kira, hibe, vakıf gibi hukukî işlemlerine belirli sınırlamalar ge-

tirirler veya onu namaz, oruç, hac gibi dinî mükellefiyetlerden muaf kılarlar. Fakat kişinin leh ve aleyhinde birtakım hak ve sorumlulukların doğmasına engel olmazlar. Dolayısıyla bu ârizaları sebebiyle ehliyetsiz veya eksik ehliyetli sayılanlar (akıl hastaları, mâtu, sefeh vb.) mirasçı olabilirler, kendilerine vasiyet yapılabilir, lehlerine vakıf kurulabilir, kendileri için satın alınan malların mülkiyetini kazanırlar. Aynı şekilde aleyhlerinde birtakım borçlar da sabit olur. Kanunî temsilcileri olan velî veya vâsîlerinin onlar adına yapabildikleri satış vb. hukukî muamelelerden doğan borçlar, ayrıca nafaka nevinden olan borçlar haklarında sabit olur. Haksız fiilleriyle bir kimsenin malına zarar verirlerse tazmin etmek zorundadırlar. Zira kölelik bir tarafa bırakılacak olursa bu ehliyet ârizalarını taşıyanlar tam bir vücûb (hak) ehliyetine sahiptirler. Şu halde bu ârizaların etkisi sadece edâ (fiil) ehliyetiyle ilgilidir.

Ehliyet ârizalarının bir kısmı var oluşlarıyla kişiyi kısıtlı (mahcûr) kılarlar; ayrıca mahkeme kararına ihtiyaç yoktur. Akıl hastalığı, bunama (Mecelle, md. 957) ve ölümle sonuçlanan hastalık böyledir. Bir kısmı ise kendiliğinden kısıtlamaz, bunun için mahkeme kararına ihtiyaç vardır: sefeh ve borçlu olmak gibi (Mecelle, md. 958-959).

Ehliyet ârizaları ve doğurdıkları hukukî neticeler için (bk. ATEH; BAYGINLIK; CÜNÜN; İFLÂS; KÖLE; MARAZ-ı MEVT; SARHOŞLUK; SEFEH; UYKU).

BİBLİYOGRAFYA:

Lisânü'l-^{Arab}, "arz" md.; et-Ta^{Arifât}, "arz" md.; M. Ebû Zehre, *Uşûlü'l-fıkıh*, Kahire, ts., s. 268-289; Zerkâ, *el-Fıkıhü'l-İslâmî*, II, 799-803; M. Hudarî Bey, *Uşûlü'l-fıkıh*, Kahire 1969, s. 94-110; Mecelle, md. 957, 958-959; Abdülkerîm Zeydan, *el-Medhal*, Bağdad 1976, s. 316-334; Ali Himmet [Berki], "Ârız", "Ârıza", *İTA*, I, 521-528.

M. AKİF AYDIN

AVÂRİZ

(العوارض)

Osmanlı maliyesinde
bir vergi terimi.

Sözlükte "sonradan meydana gelen, aslî ve sabit olanın zıddı" gibi mânaları bulunan avârizin Osmanlı maliyesinde, vergi ve bütçe terimi olarak birbirine bağlı anlamları vardır. Osmanlılar'da vergi ve nüfus tesbitleri aile (hâne) sayımına dayanır, sayımlarda da vergi verebilecek durumda olan nüfus esas kabul

edildi. Bu sebeple sadece aile reisleri ve ailelerin kazanç sağlayabilecek durumda olan erkek fertleri sayılır, bu sonuncular mücerred (bekâr) olarak gösterilirdi. Osmanlı tahrir defterlerinde nüfus, "avâriz hânesi" ve "hâne-i gayr ez-avâriz" olarak ikiye ayrılırdı. Avâriz hâneleri, vergilendirilebilir yahut fiilen vergilendirilmiş olan hâneleri gösterirdi. Diğeri ise derbend*cilik, tuzculuk, madencilik, celeplik, şahincilik gibi belirli bir hizmetle yükümlü olanları; kadî, nâib, sipahi, muhassıl, müderris gibi resmî görevlileri; imam, hatip, müezzin, zâviyedar, şeyh, seyyid gibi din adamlarını; körlük, delilik, düşkünlük gibi bedenî sakatlıkları olan kimseleri içine almakta olup vergilerin tamamından veya bir kısmından muafiyeti ifade ederdi. Muafiyet sebebi olan hizmetlerin çoğu avâriz-ı dîvâniyye ve tekâlif*-i örfiyyeden sayılan yükümlülüklerdendi. Belirli bir hizmetle mükellef olana ayrıca başka bir hizmet yüklenemezdi. Meselâ tuzcuya tersane de dülgerlik, devlete ait inşaatlarda ustalık mecburiyeti konmazdı. Saraya şahin, atmaca gibi avcı kuşları yetiştirip getirenler, bunların yuvalarını bekleyenler, öşür, cizye gibi şer'î vergiler yanında ispençe, koyun resmi, gerdek resmi, gümrük resmi gibi örfî vergiler, angarya hizmetler, tekâlif-i şâkka ile devlete arpa, buğday, kereste vermek gibi avâriz mahiyetindeki vergilerden muaf tutulurlardı. Fâtih Sultan Mehmed tarafından Balyabadra şehir halkına, şehrin etrafındaki surları yapmak ve onarmak karşılığında muafnâme verilmişti. Bunlar bu muafnâme ile avâriz-ı dîvâniyye ve tekâlif-i örfiyyeden, oğullarının yenice-ri olarak alınmasından, sürgün edilmekten, subaşı ve muhtesibin müdahalelerinden, beyleri ve sipahileri ağırlamaktan, kadıların kendilerine başvurmaksızın miraslarını taksim etmesinden, ekinlerine ve bağlarına hayvan salınmasından korunmuşlardı. Ayrıca diğer vergileri de indirilmişti. Avâriz hânelerinden 70 akçe alınırken muaf olanları sadece 30 akçe avâriz vergisi vermekteydi. Kazaya tâbi köylerin halkı avâriz bedelini 300 akçe olarak ödemekte idi.

Vergi terimi olarak ise, yerine ve vergisine göre, sayım birimi olan gerçek avâriz hânesinin dört ilâ elli hânesi bir avâriz hânesini oluşturuyordu. Donanma için kürekçi istendiği zaman elli hâne başına bir kürekçi çıkarılıyordu. Diğer hâneler de çıkardıkları kürekçinin harçlığını

verirlerdi. Kürekçi ihtiyacı karşılандıktan sonra kürekçi yerine bedel olarak para istenebilirdi. Avâriz adı altında toplanan vergide ise dört beş gerçek hâne bir avâriz hânesi sayılırdı. Bunlar avâriz hânelerine dağıtılan vergiyi kendi aralarında paylaşırlar ve öderlerdi. Ayrıca bedel-i mükârî, bedel-i timâr, nüzûl, sûrsat asıl avâriz yahut avâriz tipi vergi çeşitlerindendi.

Osmanlı bütçelerinde ise avâriz düzenli olmayan gelirlerin (vâridât-ı gayr-ı mu-karrere) başlıcalarını teşkil etmekteydi. Bu tip vergilerin çoğu "avâriz" adı altında tahsil edilir ve bazı tahsil fermanlarında "bedel-i avâriz" olarak da geçerdi. Avâriz nakit olarak alınır, nüzûl ve sûrsat ise buğday, un, yağ şeklinde aynı olarak tahsil edilirdi. Avâriz vergisi fevkalâde vergilerdendi ve genellikle savaş zamanlarında ihtiyaç duyulduğu takdirde toplanırdı. Fakat ardarda yapılan savaşlar bu vergiyi de normal vergiler haline getirmiştir. 828 milyon akçelik 1692 yılı bütçesinde avâriz vergisinin payı 188 milyon akçe idi. Milyarı aşan 1715 bütçesinde ise bunun payı 134 milyona kadar düştü. Bu sırada tahsil edilen "im-dâd-ı seferiyye" vergisi bu payın düşmesinde rol oynamış olmalıdır. Avâriz vergisi Tanzimat'la birlikte kaldırılmıştır.

Bazı hayır sahipleri tarafından kendi mahalleleri halkını bu vergi yükünden kurtarmak için avâriz vakıfları kurulmuştur. Vakıf gelirleri avârize tahsis edilir, gelir yetmediği zaman verginin geri kalan kısmını mahalle halkı kendi aralarından paylaşarak öderlerdi. Vergi konmadığı zamanlar ise vakfın geliri kamu yararına kullanılırdı. Avâriz vergisinin kaldırılması ile vakfın geliri mahalle ihtiyaçları için kullanılmaya devam etmiş, nihayet 1930'da bu da belediyelere devredilmiştir (daha geniş bilgi için bk. AVÂRİZ VAKFI).

BİBLİYOGRAFYA :

Balyabadra Kadı Sicili, Bibliothèque Nationale, Suppl., Turc., nr. 69; Lutfi Paşa, *Âsafnâme*, İstanbul 1326, s. 24; Mustafa Nûri Paşa, *Netâ-yicü'l-vukûât*, İstanbul 1327, I, 66; II, 101; Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, İstanbul 1328-30, s. 69-99, 182, 295; Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışafı*, İstanbul 1936, s. 27, 108; B. Mc. Gowan, "Osmanlı Avâriz-Nüzûl Teşekkülü, 1600-1830", *TTK Bildiriler*, VIII (1981), II, 1327-1391; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Mâliyesi*, İstanbul 1985, s. 153-161; Nejat Göyünç, "Hâne Deyimi Hakkında", *TD*, sy. 32 (1979), s. 331-348; Ömer Lütfi Barkan, "Avâriz", *İA*, II, 13-19.

HALİL SAHİLLİOĞLU

AVÂRİZ VAKFI

Bir köy veya mahalle halkının ödemekte güçlük çektikleri avâriz, kürekçi bedeli ve diğer ihtiyaçlarına sarfedilmek üzere kurulmuş olan akar ve para vakfı.

Osmanlılar'da örfî vergiler (tekâlif* i örfiyye), başlangıçta nâdire ve çok cüzi miktarlarda toplanırken giderek ihtiyaçların artması ve devlet hazinesinin bunları karşılayamaz hale gelmesi üzerine daha sık aralıklarla ve artan miktarlarda toplanır olmuştur. Bu vergileri ödemekte güçlük çeken fakir halka akar veya para olarak tahsis edilen vakıflardan yardım edilirdi. Akarların yıllık gelirinden, paraların ise işletilmesiyle elde edilen kârından yardım yapılır, böylece ana kaynağa dokunulmamış olurdu.

Bu nevi vakıflar başlangıçta doğrudan doğruya avâriz* vergisi ve örfî tekâlifin karşılanmasına tahsis edilmekteydi. Ancak adı geçen vergilerin halktan toplanması uygulamasının eski önemini kaybetmesi üzerine, bu maksatla kurulmuş olan vakıfların gelirlerinin de köy veya mahalle heyetleri kararıyla uygun yerlere sarfedilmesi usulü getirilmiştir. Nitekim bu şekilde elde edilen gelir halkın karşılaştığı yangın, deprem, su baskını, salgın hastalık gibi afetlerle fakir, dul ve yetimlerin ihtiyaçlarına, kimsesiz kızların evlendirilmesine, sahipsiz cenazelerin masraflarının karşılanmasına ve iş hayatına atılanların sermaye ihtiyacına sarfedildiği gibi ayrıca su yolu, kaldırım, sıbyan mektebi tamiri gibi amme hizmetleri için de kullanılmaktaydı. Böylece zamanla değişik bir mahiyet kazanan avâriz vakfı daha sonra "avâriz akçesi" ve "avâriz sandığı" olarak da adlandırılmıştır.

Müslim ve gayri müslimlerin karışık olarak oturdukları mahalle veya köylerde avâriz vakfı her iki zümrenin de ihtiyaçlarına sarfedilir, vakfı yapanın müslüman veya gayri müslim olması buna tesir etmezdi (Ö. Hilmi Efendi, md. 181).

Avâriz vakfı şeklinde bazı müesseseler gayri müslimler arasında da kurulmuş ve ortak ihtiyaçları için kullanılmıştır. Nitekim bu konuda dikkate değer bir örneğe XVII. yüzyılda rastlanmaktadır. III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan tarafından XVI. yüzyılın sonlarında inşasına başlanan Eminönü Yenicami'nin inşaatı III. Mehmed'in ölümü üzerine yarım yüzyıldan fazla bir süre öylece kalmış, daha sonra 1660 yangını bu semti harabeye çevirmişti. IV. Mehmed'in an-

nesi Hatice Turhan Sultan'ın bir cami yaptırmak istediğini öğrenen yetkililer, yarım kalan caminin ve semtin imarını Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'ya arzemiş, Köprülü, teklifi Vâlide Sultan'a bildirince Turhan Sultan razı olmuştu. Şehrin en işlek ticaret merkezindeki evlerinin istimlak edileceğini öğrenen yahudiler, kendi avâriz vakıflarından külli-yetli bir miktar parayı Köprülü'ye takdim edip onu bu fikirden vazgeçirmeye çalışmışlardı. Sadrazam bu teklifi şiddetle reddederek tekrarı halinde ön ayak olanları idam ettireceğini bildirmişti.

XIX ve XX. yüzyıllarda, bu tür vakıfların bünyesinde birikmiş olan paralarla bunların idaresinin, devlet tarafından alınan bir kararla kamu hizmeti gören kurumlara tahsis edildiği görülmektedir. Nitekim 1292'de (1875) Maarif Nezâreti'nin çıkardığı tâlimatnâmede bu paraların sıbyan ve ibtidâî mekteplerinin ihtiyaçlarına sarfedilmesine karar verilmişti. Aynı şekilde değişik tarihlerde bu vakıflardan Hilâliahmer gibi resmî hayır kurumlarına da para tahsis edildiği görülmektedir. Cumhuriyet döneminde ise 1930 tarihli belediye kanununun 110. maddesi gereğince avâriz vakıfları belediyelere intikal ettirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Düstur, Üçüncü tertib, İstanbul 1931, V, 336; Ömer Hilmi Efendi, *İthâfû'l-ahlâf ft ahkâmî'l-evkâf*, İstanbul 1307, s. 10, 84 (md. 36, 181); Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışafı*, İstanbul 1936, s. 27, 28, 108; *Türkiye Maarif Tarihi*, III, 896-897; Bilmen, *Kamus*, IV, 294; Hüseyin Hatemî, *Medenî Hukuk Tüzeltkîşileri*, İstanbul 1979, I, 384, 740-741; Nazif Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983, s. 85-87; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988, s. 215-218; Osman Turan, "Selçuk Devri Vakıfları I: Şemseddin Altun-Aba, Vakıfıyyesi ve Hayatı", *TTK Belleten*, XI/42 (1947), s. 208-209; Ömer Lütfi Barkan, "Avâriz", *İA*, II, 18-19; R. Ekrem Koçu, "Avâriz Sandıkları", *İst.A*, III, 1343-1344.

MEHMET İPŞİRLİ

AVÂRİFÜ'L-MAÂRİF

(عوارف المعارف)

Sünnî sūfilîğin tanınmış temsilcilerinden Şehâbeddin es-Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) tasavvufa dair eseri.

Eserinin önsözünde Allah'ın zihnine ihsan ettiği her şeyi O'nun armağanı olarak gördüğünü söyleyen Sühreverdî, en büyük ilâhî lutfun "avârifü'l-maârif" ya-